==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

બ્રજનંદન સિન્હા

વિરુદ્ધ

જ્યોતિ નારાયણ.

તા. ૦૮/૧૧/૧૯૫૫.

[ભગવતી, બી. પી. સિન્હા અને જાફર ઇમામ જે.જે.]

જાહેર સેવક (તપાસ) અધિનિયમ, ૧૮૫૦ (૧૮૫૦નો ૩૭)—તે હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર—અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૫૨ (૧૯૫૨નો ૩૨) ના અર્થ હેઠળ અદાલત છે કે કેમ.

ઠેરવવામાં આવ્યું કે, સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ, ૧૮૫૦ (૧૮૫૦નો ૩૭) હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૫૨ (૧૯૫૨નો ૩૨) ના અર્થ હેઠળની અદાલત નથી.

શેલ કંપની ઓફ ઓસ્ટ્રેલિયા વિરુદ્ધ ફેડરલ કમિશનર ઓફ ટેક્સેશન

([૧૯૩૧] એ.સી. ૨૭૫), હડાર્ટ, પાર્કર એન્ડ કંપની વિરુદ્ધ મૂરહેડ ([૧૯૦૯] ૮ સી.એલ.આર. ૩૩૦), રેક્સ વિરુદ્ધ ઇલેક્ટ્રિસિટી કમિશનર્સ ([૧૯૨૪] ૧ કે.બી. ૧૭૧), ભારત બેંક લિમિટેડ વિરુદ્ધ ભારત બેંક લિમિટેડના કર્મચારીઓ ([૧૯૫૦] એસ.સી.આર. ૪૫૯), મકબૂલ હુસૈન વિરુદ્ધ બોમ્બે રાજ્ય ([૧૯૫૩] એસ.સી.આર. ૭૩૦), કૂપર વિરુદ્ધ વિલ્સન ([૧૯૩૭] ૨ કે.બી. ૩૦૯), એસ. એ. વેંકટરમણ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય ([૧૯૫૪] એસ.સી.આર. ૧૧૫૦), રોયલ એક્વેરિયમ એન્ડ સમર એન્ડ વિન્ટર ગાર્ડન સોસાયટી લિમિટેડ વિરુદ્ધ પાર્કિન્સન ([૧૮૯૨] ૧ ક્યુ.બી. ૪૩૧), ડોકિન્સ વિરુદ્ધ લોર્ડ રોકબી ([૧૮૭૩] એલ.આર. ૮ ક્યુ.બી. ૨૫૫), કપૂર સિંહ વિરુદ્ધ જગત નારાયણ (એ.આઇ.આર. ૧૯૫૧ પંજાબ ૪૯) અને એમ. વી. રાજવાડે વિરુદ્ધ ડૉ. એસ. એમ. હસન, (એ.આઇ.આર. ૧૯૫૪ નાગ. ૭૧) નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

ફોજદારી અપીલીય અધિકારક્ષેત્ર : ફોજદારી અપીલ નંબર ૨૫/૧૯૫૪.

પટના હાઇકોર્ટના ફોજદારી પરચૂરણ કેસ નંબર ૧૦/૧૯૫૩ માં તારીખ ૧૨મી જાન્યુઆરી ૧૯૫૪ ના ચુકાદા અને હુકમ સામે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૪(૧)(સી) હેઠળની અપીલ.

અપીલકર્તા તરફથી ભારતના એટર્ની–જનરલ એમ. સી. સેતલવાડ અને બિહારના એડવોકેટ–જનરલ મહાવીર પ્રસાદ (તેમની સાથે બલભદ્ર પ્રસાદ સિન્હા અને પી. જી. ગોખલે).

સામાવાળા તરફથી પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ (તેમની સાથે આર. પટનાયક).

૧૯૫૫. નવેમ્બર ૮. કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ ભગવતી દ્વારા આપવામાં આવેલ.

ન્યાયમૂર્તિ ભગવતી—સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૪(૧)(સી) હેઠળના પ્રમાણપત્ર સાથેની આ અપીલ સામાવાળા દ્વારા પટના સ્થિત વડી અદાલતમાં અપીલકર્તા વિરુદ્ધ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૭ સાથે વંચાણે લેતાં અદાલત અવમાનના અધિનિયમ (૧૯૫૨નો ૩૨) ની કલમ ૨ અને સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ (૧૮૫૦નો ૩૭) ની કલમ ૮ હેઠળ દાખલ કરાયેલ અરજીમાંથી ઉદ્ભવે છે, અને તે એ મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરે છે કે શું ૧૮૫૦ના અધિનિયમ ૩૭ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત છે.

સામાવાળા બિહાર સિવિલ સર્વિસ (કારોબારી શાખા) ના સભ્ય છે. રાજ્ય સરકારને એવા અહેવાલો મળ્યા હતા કે સામાવાળા જ્યારે ઔરંગાબાદ ખાતે સબ–ડિવિઝનલ ઓફિસર તરીકે કાર્યરત હતા ત્યારે તેમણે પોતાની સત્તાવાર ફરજોના પાલનમાં ગંભીર ગેરવર્તણૂક અને ભ્રષ્ટ આચરણ આચર્યું હતું અને તેથી સરકારે સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ, ૧૮૫૦ (૧૮૫૦નો અધિનિયમ ૩૭, જે હવે પછી અધિનિયમ તરીકે ઉલ્લેખિત છે) ની જોગવાઈઓ હેઠળ તેમની સામેના વિવિધ આરોપોની સત્યતા અંગે તપાસ કરવાનો નિર્ણય કર્યો, અને ગયાના તત્કાલીન અધિક જિલ્લા અને સેશન્સ જજ અને ત્યારબાદ તે જ સ્થળના

જિલ્લા અને સેશન્સ જજ બનેલા શ્રી અંજની કુમાર સરનની તપાસ કરવા માટે અધિનિયમ હેઠળ કમિશનર તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી. તપાસના સ્થળ તરીકે ગયા નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું અને રાજ્ય સરકારે એવો આદેશ પણ કર્યો હતો કે તપાસ ચાલુ રહે તે દરમિયાન સામાવાળા મોકૂફી (સસ્પેન્શન) હેઠળ રહેશે. સરકારે વડી અદાલતના વહીવટી પક્ષની સંમતિ મેળવ્યા પછી ઉપરોક્ત નિમણૂક કરી હતી, જે સંમતિ એ શરતે મેળવવામાં આવી હતી કે શ્રી સરન આ તપાસમાં રોકાયેલા રહે તે સમયગાળા માટે સરકાર દ્વારા અધિક જિલ્લા અને સેશન્સ જજની એક વધારાની અસ્થાયી જગ્યા ઊભી કરવામાં આવે. આ નિમણૂક તારીખ ૨ જૂન ૧૯૫૨ ના રોજ કરવામાં આવી હતી અને એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવી હતી કે શ્રી સરન ત્રણ મહિનાના સમયગાળામાં તપાસ પૂર્ણ કરી શકશે. જોકે, સામાવાળાએ વિલંબકારી નીતિ અપનાવી હતી. તેમણે સરકાર સમક્ષ વિવિધ રજૂઆતો કરી, જેમાં એક તારીખ ૬ જૂન ૧૯૫૨ ના રોજની રજૂઆતમાં તેમની સામે તપાસ કરવા માટે અધિનિયમ હેઠળ વડી અદાલતના ન્યાયાધીશને કમિશનર તરીકે નીમવાની અને તપાસ ગયા ખાતે નહીં પરંતુ પટના ખાતે કરવાની માગણી કરી હતી; બીજી તારીખ ૧૦ જુલાઈ ૧૯૫૨ ના રોજની રજૂઆતમાં તેમની સામે તપાસ કરવા માટે કમિશનર તરીકે શ્રી સરનની નિમણૂક સામે વિરોધ નોંધાવ્યો હતો અને તેમની જગ્યાએ કાયમી જિલ્લા અને સેશન્સ જજને કમિશનર તરીકે નીમવાની માગણી કરી હતી; અને ત્રીજી તારીખ ૧૭ નવેમ્બર ૧૯૫૨ ના રોજની રજૂઆતમાં તેમણે સરકારને તેમની સામે તપાસ કરવા માટે એકને બદલે ત્રણ કમિશનરો નીમવા તથા સરકાર દ્વારા રોકવામાં

આવેલા વિશેષ સરકારી વકીલને જે દરે મહેનતાણું ચૂકવવામાં આવતું હતું તે જ દરે તેમના બચાવનો સંપૂર્ણ ખર્ચ ચૂકવવા તેમજ તેમના દ્વારા થનારા અન્ય આનુષંગિક ખર્ચાઓની ભરપાઈ કરી આપવા વિનંતી કરી હતી. આ તમામ રજૂઆતો સરકારે ફગાવી દીધી હતી. આમ કોઈને કોઈ બહાને તપાસ મોકૂફ રાખવાના પોતાના પ્રયાસોમાં નિષ્ફળ જતાં, સામાવાળાએ તપાસ ટાળવાનો પ્રયાસ કર્યો અને કમિશનર દ્વારા તેમને પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નોના જવાબો આપવામાં નિષ્ફળ રહ્યા તથા તેની ઉપેક્ષા કરી. કમિશનર પણ સમયાંતરે પોતે પસાર કરેલા આદેશો સામાવાળાને પહોંચાડી શક્યા નહીં કારણ કે સામાવાળા મુખ્ય મથકે રહેતા ન હતા અને તેમણે પત્રવ્યવહાર માટે પોતાનું યોગ્ય સરનામું ગયા કે મોતીહારી ખાતે છોડ્યું ન હતું. તારીખ ૨૪ નવેમ્બર ૧૯૫૨ ના રોજ કમિશનરે એક આદેશ પસાર કરીને પક્ષકારોને તારીખ ૮ ડિસેમ્બર ૧૯૫૨ ના રોજ પોતાની સમક્ષ કાર્યવાહીની સુનાવણીમાં હાજર રહેવા જણાવ્યું અને સામાવાળાને જાણ કરવા માટે આ આદેશની નકલ અપીલકર્તાને મોકલી આપી. ચંપારણ અને ગયાના જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટો, જેમને સામાવાળા પર આ આદેશની ખરી નકલ બજાવવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી, તેઓ તેમ કરી શક્યા નહીં કારણ કે તેઓ મોતીહારી કે ગયા ક્યાંય ઉપલબ્ધ ન હતા અને ઘણી મુશ્કેલીથી તેઓ પટના ખાતે મળી આવ્યા અને તેમના પર આદેશ બજાવવામાં આવ્યો. તારીખ ૧૮ ડિસેમ્બર ૧૯૫૨ ના રોજ, કમિશનરે બીજો આદેશ પસાર કરીને નોંધ્યું કે તેમને સામાવાળાનો સંપર્ક કરવામાં અને પોતાના આદેશો તેમને પહોંચાડવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડી રહી છે. તેમણે અવલોકન કર્યું કે આ બાબત અત્યંત

અનિચ્છનીય સ્થિતિ છે અને તેમના આદેશો શક્ય તેટલી વહેલી તકે સામાવાળાને પહોંચાડવામાં આવે તે જરૂરી છે. કમિશનરે માહિતી અને જરૂરી કાર્યવાહી માટે તારીખ ૨૦ ડિસેમ્બર ૧૯૫૨ ના પોતાના પત્ર સાથે આ આદેશની નકલ અપીલકર્તાને મોકલી આપી. ત્યારબાદ અપીલકર્તાએ તારીખ ૨૬ ડિસેમ્બર ૧૯૫૨ ના રોજ કમિશનરને જેની સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે ડી.ઓ. પત્ર નંબર II/૩સી–૩૦૬/૫૨એ–૧૧૬૧૪ લખ્યો, જે નીચે મુજબ હતો:—

> "પ્રિય શ્રી સરન, આપના તારીખ ૨૬ નવેમ્બર ૧૯૫૨ ના મેમો નંબર ૮૨૬૬ નો સંદર્ભ લેવાની અને જણાવવાની મને સૂચના થયેલ છે કે સરકાર શ્રી જ્યોતિ નારાયણને વિલંબકારી નીતિ અપનાવવા અને તેમની સામેની તપાસની પ્રગતિમાં વિલંબ કરવા ન દેવા ઉત્સુક છે. મારે આપને શ્રી નારાયણ દ્વારા અપનાવવામાં આવતી આવી યુક્તિઓ સામે સતર્ક રહેવા વિનંતી કરવાની છે. આપનો સ્નેહી, (સહી) બી. એન. સિન્હા".

કમિશનરે તારીખ ૫ જાન્યુઆરી ૧૯૫૩ ના પોતાના ડી.ઓ. પત્ર નંબર ૨૪૪ દ્વારા આ પત્ર મળ્યાની પહોંચ સ્વીકારી હતી જેમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે તેઓ સામાવાળાને કોઈ વિલંબકારી નીતિ અપનાવવા દેશે નહીં અને તેમની સામેની તપાસની પ્રગતિમાં વિલંબ થવા દેશે નહીં.

તારીખ ૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૩ ના રોજ, સામાવાળાએ કમિશનર સમક્ષ એક અરજી દાખલ કરીને અન્ય બાબતોની સાથે સાથે જણાવ્યું કે તેઓ જરૂરી કાગળો

અને નકલોના અભાવે કોઈ વકીલ કે કાઉન્સેલ રોકી શક્યા નથી અને તપાસ મુલતવી રાખવા માટે અરજ કરી. તેમણે અપીલકર્તા વિરુદ્ધ અદાલત અવમાનનાની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે પણ અરજ કરી પરંતુ કમિશનરે તેમની બંને અરજો ફગાવી દીધી. આ અરજીઓ પર કમિશનર દ્વારા જે આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો તે સંપૂર્ણપણે અત્રે રજૂ કરી શકાય કારણ કે અપીલકર્તાએ તેમને જેની સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે પત્ર લખવા બદલ અદાલત અવમાનનાના દોષિત હતા કે કેમ તે પ્રશ્ન સાથે તેનો સંબંધ છે:—

> "૩–૨–૫૩. આરોપીની પ્રથમ અરજીમાં ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલો બીજો મુદ્દો એ હતો કે સરકારના નાયબ સચિવ શ્રી બી. એન. સિન્હાએ તારીખ ૨૬ ડિસેમ્બર ૧૯૫૨ નો તેમનો ડી.ઓ. પત્ર નંબર ૧૧૬૧૪ લખીને અવમાનના કરી છે કારણ કે તેમણે મારા ન્યાયિક વિવેકાધિકારમાં દખલ કરી હતી. મને આ પત્રમાં એવું કશું જ જણાતું નથી કે જેના પરથી એવું અનુમાન કરી શકાય કે પત્રના લેખક મારા ન્યાયિક કાર્યના અમલમાં મને પ્રભાવિત કરવાનો ઈરાદો ધરાવતા હતા. આ પત્ર મને મારા તારીખ ૨૬–૧૧–૧૯૫૨ ના મેમો નંબર ૮૨૬૬ ના જવાબમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો જેના દ્વારા મેં શ્રી નારાયણને જાણ કરવા માટે મારા તારીખ ૨૪–૧૧–૧૯૫૨ ના આદેશની નકલ મોકલી હતી. શ્રી બી. એન. સિન્હાએ તારીખ ૨૬ ડિસેમ્બર ૧૯૫૨ ના તેમના પત્રમાં લખ્યું હતું કે સરકાર શ્રી જ્યોતિ નારાયણને વિલંબકારી નીતિ અપનાવવા અને તપાસની પ્રગતિમાં વિલંબ કરવા ન દેવા ઉત્સુક છે. હવે એ નોંધવું જરૂરી

છે કે શ્રી નારાયણે પોતાની અરજીના ફકરા ૧૧ માં તપાસમાં વિલંબ કરવા અને તે દ્વારા તેમને હેરાનગતિ પહોંચાડવા બદલ રાજ્ય સરકાર પર ખુદ આક્ષેપ કર્યો છે. તેથી, એ સ્પષ્ટ છે કે બંને પક્ષો, એટલે કે રાજ્ય અને આરોપી બંને તપાસ ઝડપી બને તે માટે ઉત્સુક છે, જેથી ડી.ઓ. લખીને શ્રી બી. એન. સિન્હાનો કહેવાનો અર્થ એ હતો કે તપાસ ઝડપી બનાવવી જોઈએ. કોઈપણ કલ્પનાના જોરે એવો અર્થ કાઢી શકાય નહીં કે ઉપરોક્ત અધિકારીએ કોઈપણ રીતે મારી ન્યાયિક ફરજોના પાલનમાં મને પ્રભાવિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. આ કારણોસર મેં શ્રી જે. નારાયણની પ્રથમ અરજીમાં સમાવિષ્ટ બંને અરજો ફગાવી દીધી હતી".

ત્યારબાદ સામાવાળાએ પટના સ્થિત વડી અદાલતમાં અપીલકર્તા વિરુદ્ધ અવમાનનાની કાર્યવાહી શરૂ કરી. વડી અદાલત દ્વારા અપીલકર્તા વિરુદ્ધ એક રુલ જારી કરવામાં આવ્યો હતો જેની સુનાવણી હાથ ધરીને તારીખ ૧૨ જૂન ૧૯૫૪ ના રોજ અંતિમ નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો. વડી અદાલતનો એવો અભિપ્રાય હતો કે ૧૮૫૦ના અધિનિયમ ૩૭ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત હતા, તે અદાલત વડી અદાલતને તાબાની અદાલત હતી, જે પત્ર સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે અદાલત અવમાનના સમાન હતો અને અપીલકર્તા આવી અવમાનના માટે દોષિત હતા. તેણે તે મુજબ અપીલકર્તાને રૂ. ૨૫૦ નો દંડ ભરવાની અને દંડ ન ભરે તો એક મહિનાની મુદત માટે સાદી કેદ ભોગવવાની સજા ફટકારી. અપીલકર્તાએ વડી અદાલત પાસેથી સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૪(૧)(સી) હેઠળનું પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું. જોકે, આ પ્રમાણપત્ર માત્ર એ પ્રશ્ન

પૂરતું મર્યાદિત હતું કે શું અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર અદાલત છે.

અમારી સમક્ષની સુનાવણી વખતે, અપીલકર્તાએ વધારાના કારણો રજૂ કરવા માટે એક અરજી દાખલ કરી હતી જેમાં અન્ય બાબતો ઉપરાંત એ કારણનો સમાવેશ થતો હતો કે વડી અદાલતે માત્ર એ આધાર પર કે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ વડી અદાલતમાં નિહિત સત્તાના ઉપયોગમાં તેના આદેશોની ન્યાયિક સમીક્ષા થઈ શકે છે, એવું ઠેરવવામાં ભૂલ કરી હતી કે અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત અવમાનના અધિનિયમના અર્થ હેઠળ વડી અદાલતને તાબાની અદાલત છે, અને એ કારણ પણ સામેલ હતું કે વડી અદાલતે એવું ઠેરવવામાં ભૂલ કરી હતી કે જે પત્ર સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે ન્યાયના માર્ગમાં દખલ કરવાનું કે અવરોધ ઊભો કરવાનું વલણ ધરાવતો હતો અને અદાલત અવમાનના સમાન હતો.

અપીલકર્તા તરફથી વિદ્વાન એટર્ની–જનરલે સૌપ્રથમ એવી દલીલ કરી કે અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત નથી. તેમણે આગળ એવી દલીલ કરી કે જો તેઓ અદાલત હોય તો પણ, તેઓ અદાલત અવમાનના અધિનિયમના અર્થ હેઠળ વડી અદાલતને તાબાની અદાલત નથી. તેમણે છેલ્લે એવી દલીલ કરી કે જે પત્ર સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે ન્યાયના માર્ગમાં દખલ કરવાનું કે અવરોધ ઊભો કરવાનું વલણ ધરાવતો ન હતો અને તેનાથી અદાલત અવમાનના થતી ન હતી.

અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૫૨ ના ઘડતર પહેલાં, ભારતમાં

અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૨૬ (૧૯૨૬નો ૧૨) અમલમાં હતો. વિવિધ રાજ્યોમાં પણ તેમના અનુરૂપ કાયદાઓ હતા. અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૨૬ (૧૯૨૬નો ૧૨) અને હૈદરાબાદ, મધ્ય ભારત, મૈસૂર, પેપ્સુ, રાજસ્થાન અને ત્રાવણકોર–કોચીન રાજ્યોના અનુરૂપ કાયદાઓ તેમજ ૧૯૪૮ના સૌરાષ્ટ્ર વટહુકમ ૨ ને અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૫૨ દ્વારા રદ કરવામાં આવ્યા હતા અને અદાલતોની અવમાનનાની સજા કરવા અંગે ઓક્ક્સ અદાલતોની સત્તાઓને વ્યાખ્યાયિત કરવા અને મર્યાદિત કરવા માટે એક સમાન અધિનિયમ ઘડવામાં આવ્યો હતો, જે જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય સિવાય સમગ્ર ભારત પર વિસ્તરેલો હતો. અધિનિયમની કલમ ૨ માં, "વડી અદાલત" ની વ્યાખ્યા ભાગ–એ રાજ્ય અથવા ભાગ–બી રાજ્ય માટેની વડી અદાલત અને ભાગ–સી રાજ્યમાં જ્યુડિશિયલ કમિશનરની અદાલતનો સમાવેશ કરતી વ્યાખ્યા તરીકે કરવામાં આવી હતી. અધિનિયમની કલમ ૩ માં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે:—

> "૩. (૧) પેટા–કલમ (૨) ની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, દરેક વડી અદાલત તેની તાબાની અદાલતોની અવમાનનાના સંબંધમાં એ જ અધિકારક્ષેત્ર, સત્તાઓ અને અધિકાર તે જ પ્રક્રિયા અને પદ્ધતિ અનુસાર ધરાવશે અને તેનો ઉપયોગ કરશે, જેવી રીતે તે પોતાની ખુદની અવમાનનાના સંબંધમાં ધરાવે છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે. (૨) કોઈ પણ વડી અદાલત તેની તાબાની અદાલતના સંબંધમાં કરવામાં આવી હોવાનો આરોપ ધરાવતી અવમાનનાની એવી બાબતમાં નોંધ લેશે નહીં,

જ્યાં આવી અવમાનના ભારતીય દંડ સંહિતા (૧૮૬૦નો અધિનિયમ ૪૫) હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનો બનતી હોય".

અધિનિયમમાં "અદાલત" શબ્દ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો ન હતો અને "વડી અદાલતને તાબાની અદાલતો" એ શબ્દપ્રયોગનો પ્રથમદર્શી અર્થ વડી અદાલતને તાબાની કાયદાની અદાલતો એવો થાય, તેમજ ભારતીય દંડ સંહિતામાં પણ "અદાલત" ની કોઈ વ્યાખ્યા ન હતી.

જોકે, પ્રવર્તમાન સત્તાધિકારી મંતવ્યો અને કાયદાઓમાં ઉપલબ્ધ "અદાલત" ની વ્યાખ્યાઓની નોંધ લેવી પ્રસ્તુત રહેશે.

કોક ઓન લિટલટન અને સ્ટ્રાઉડે "અદાલત" શબ્દને એવી જગ્યા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કર્યો છે જ્યાં ન્યાયિક રીતે ન્યાય આપવામાં આવે છે.

સ્ટીફનના જણાવ્યા અનુસાર, "દરેક અદાલતમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ ઘટક અંગો હોવા જોઈએ—એક્ટર, રિયસ અને જ્યુડેક્સ: એક્ટર, એટલે કે વાદી, જે થયેલી ઈજા અંગે ફરિયાદ કરે છે; રિયસ, એટલે કે પ્રતિવાદી, જેને તેના સમાધાન માટે બોલાવવામાં આવે છે; અને જ્યુડેક્સ, એટલે કે ન્યાયિક સત્તા, જેણે હકીકતની સત્યતાની તપાસ કરવાની હોય છે, અને તે હકીકત પરથી ઉપસ્થિત થતા કાયદાને નિર્ધારિત કરવાનો હોય છે, અને જો કોઈ ઈજા થઈ હોવાનું જણાય, તો તેની ખાતરી કરીને પોતાના અધિકારીઓ દ્વારા ઉપાય લાગુ કરવાનો હોય છે".

ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ (૧૮૭૨નો ૧) ની કલમ ૩ માં "અદાલતો" ની વ્યાખ્યા તમામ ન્યાયાધીશો અને મેજિસ્ટ્રેટો તથા લવાદો સિવાય પુરાવો લેવા માટે કાયદેસર રીતે અધિકૃત તમામ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ કરતી આપવામાં આવી છે.

ભારતીય દંડ સંહિતા (૧૮૬૦નો અધિનિયમ ૪૫) ની કલમ ૧૯ અને ૨૦ માં "ન્યાયાધીશ" અને "ન્યાયની અદાલત" શબ્દોની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે:—

> "કલમ ૧૯. 'ન્યાયાધીશ' શબ્દ માત્ર ન્યાયાધીશ તરીકે સત્તાવાર રીતે નિયુક્ત કરાયેલી દરેક વ્યક્તિને જ નહીં, પરંતુ એવી દરેક વ્યક્તિને પણ દર્શાવે છે કે જે કોઈપણ કાનૂની કાર્યવાહીમાં, પછી તે દીવાની હોય કે ફોજદારી, નિર્ણાયક ચુકાદો આપવા માટે કાયદા દ્વારા સત્તાપ્રાપ્ત હોય, અથવા એવો ચુકાદો આપવા સત્તાપ્રાપ્ત હોય જેની સામે અપીલ કરવામાં ન આવે તો તે નિર્ણાયક બને, અથવા એવો ચુકાદો આપવા સત્તાપ્રાપ્ત હોય જે અન્ય સત્તાધિકારી દ્વારા બહાલી મળતાં નિર્ણાયક બને, અથવા જે એવી વ્યક્તિઓના મંડળ પૈકીની એક વ્યક્તિ હોય, જે વ્યક્તિઓનું મંડળ આવો ચુકાદો આપવા માટે કાયદા દ્વારા સત્તાપ્રાપ્ત હોય.
>
> કલમ ૨૦. 'ન્યાયની અદાલત' શબ્દો એવા ન્યાયાધીશને દર્શાવે છે જે કાયદા દ્વારા એકલા ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવા સત્તાપ્રાપ્ત હોય, અથવા ન્યાયાધીશોના એવા મંડળને દર્શાવે છે જે કાયદા દ્વારા એક મંડળ તરીકે

ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવા સત્તાપ્રાપ્ત હોય, જ્યારે તેવા ન્યાયાધીશ અથવા ન્યાયાધીશોનું મંડળ ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરી રહ્યા હોય".

આમ, નિર્ણાયક ચુકાદો જાહેર કરવો એ અદાલતનું આવશ્યક અનિવાર્ય અંગ ગણાય છે અને જ્યાં સુધી કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના મંડળ દ્વારા બંધનકર્તા અને અધિકૃત ચુકાદો જાહેર ન થઈ શકે ત્યાં સુધી તે વ્યક્તિ કે તેઓ અદાલતની રચના કરે છે તેમ કહી શકાય નહીં.

શેલ કંપની ઓફ ઓસ્ટ્રેલિયા વિરુદ્ધ ફેડરલ કમિશનર ઓફ ટેક્સેશન(૧) ના કેસમાં પ્રિવિ કાઉન્સિલે પૃષ્ઠ ૨૯૫ પર "ન્યાયિક સત્તા" ની વ્યાખ્યા આ મુજબ આપી હતી:—

> "શું આ યોગ્ય છે? 'ન્યાયિક સત્તા' શું છે? લોર્ડશિપ્સનો એવો અભિપ્રાય છે કે શ્રેષ્ઠ વ્યાખ્યાઓ પૈકીની એક વ્યાખ્યા હડાર્ટ, પાર્કર એન્ડ કંપની વિરુદ્ધ મૂરહેડ(૨) માં મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ ગ્રિફિથ દ્વારા આપવામાં આવેલી વ્યાખ્યા છે, જ્યાં તેઓ જણાવે છે કે: 'મારો એવો અભિપ્રાય છે કે સંવિધાનની કલમ ૭૧ માં વપરાયેલ "ન્યાયિક સત્તા" શબ્દોનો અર્થ એવી સત્તા થાય છે જે દરેક સાર્વભૌમ સત્તા પાસે પોતાના પ્રજાજનો વચ્ચેના અથવા પોતાના અને પોતાના પ્રજાજનો વચ્ચેના વિવાદોનો નિર્ણય કરવા માટે અનિવાર્યપણે હોવી જ જોઈએ, પછી ભલે તે અધિકારો જીવન, સ્વતંત્રતા કે મિલકત સાથે સંબંધિત હોય. જ્યાં સુધી બંધનકર્તા અને અધિકૃત નિર્ણય (પછી ભલે તે અપીલને આધીન હોય કે ન હોય)

આપવાની સત્તા ધરાવતા કોઈ પંચ કે ટ્રિબ્યુનલને પગલાં લેવા માટે જણાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આ સત્તાનો ઉપયોગ શરૂ થતો નથી'."

લોર્ડશિપ્સે પૃષ્ઠ ૨૯૭ પર આ વિષયના સંબંધમાં કેટલાક નકારાત્મક સિદ્ધાંતોની વધુમાં ગણના કરી હતી:—

"૧. કોઈ ટ્રિબ્યુનલ આ ચુસ્ત અર્થમાં માત્ર એટલા માટે અનિવાર્યપણે અદાલત બની જતી નથી કારણ કે તે આખરી નિર્ણય આપે છે; ૨. કે માત્ર એટલા માટે પણ નહીં કારણ કે તે સોગંદ પર સાક્ષીઓને સાંભળે છે; ૩. કે માત્ર એટલા માટે પણ નહીં કારણ કે તેની સમક્ષ બે કે તેથી વધુ વિરોધી પક્ષકારો ઉપસ્થિત થાય છે જેમના વચ્ચે તેણે નિર્ણય કરવાનો હોય છે; ૪. કે માત્ર એટલા માટે પણ નહીં કારણ કે તે એવા નિર્ણયો આપે છે જે પ્રજાજનોના અધિકારોને અસર કરે છે; ૫. કે માત્ર એટલા માટે પણ નહીં કારણ કે અદાલતમાં તેની અપીલ થઈ શકે છે; ૬. કે માત્ર એટલા માટે પણ નહીં કારણ કે તે એવું મંડળ છે જેને અન્ય મંડળ દ્વારા કોઈ બાબત મોકલવામાં આવી છે. જુઓ રેક્સ વિરુદ્ધ ઇલેક્ટ્રિસિટી કમિશનર્સ(૩)".

અને પૃષ્ઠ ૨૯૮ પર અવલોકન કર્યું હતું કે: "વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરી શકે છે, પરંતુ તેમ છતાં તે ચુસ્ત અર્થમાં કહેવાતી અદાલતથી ભિન્ન એવી વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ જ રહે છે. માત્ર બાહ્ય લક્ષણો કોઈ તદર્થ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા વહીવટી અધિકારીને અપાયેલા નિર્દેશને અદાલત દ્વારા ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ બનાવી દેતા નથી".

આ જ સિદ્ધાંતનું આ અદાલત દ્વારા ભારત બેંક લિમિટેડ વિરુદ્ધ ભારત બેંક લિમિટેડના કર્મચારીઓ(૧) અને મકબૂલ હુસૈન વિરુદ્ધ બોમ્બે રાજ્ય(૨) ના કેસોમાં પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યાં કૂપર વિરુદ્ધ વિલ્સન(૩) ના એક પરિચ્છેદમાં નિર્ધારિત ન્યાયિક ટ્રિબ્યુનલની કસોટીને આ અદાલતે સ્વીકારી હતી:—

> "સાચો ન્યાયિક નિર્ણય બે કે તેથી વધુ પક્ષકારો વચ્ચે વિદ્યમાન વિવાદની પૂર્વધારણા રાખે છે, અને ત્યારબાદ તેમાં ચાર આવશ્યક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે:—(૧) વિવાદના પક્ષકારો દ્વારા પોતાના કેસની રજૂઆત (અનિવાર્યપણે મૌખિક હોવી જરૂરી નથી); (૨) જો તેમની વચ્ચેનો વિવાદ હકીકતનો પ્રશ્ન હોય, તો વિવાદના પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા પુરાવા દ્વારા અને ઘણીવાર તે પુરાવા પર પક્ષકારો દ્વારા અથવા તેમના વતી દલીલોની સહાયથી હકીકતની ખાતરી કરવી; (૩) જો તેમની વચ્ચેનો વિવાદ કાયદાનો પ્રશ્ન હોય, તો પક્ષકારો દ્વારા કાનૂની દલીલોની રજૂઆત; અને (૪) વિવાદિત હકીકતો પર તારણ આપીને અને તે રીતે નક્કી થયેલી હકીકતો પર દેશના કાયદાનો અમલ કરીને, જેમાં જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં કાયદાના કોઈપણ વિવાદિત પ્રશ્ન પર ચુકાદો સામેલ હોય, સમગ્ર બાબતનો આખરી નિકાલ કરતો નિર્ણય".

ઉપર સંદર્ભિત મકબૂલ હુસૈનના કેસને આ અદાલત દ્વારા એસ. એ. વેંકટરમણ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય(૪) માં અનુસરવામાં

આવ્યો હતો, જ્યાં આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચે પણ ઠરાવ્યું હતું કે આખરીપણું અને અધિકૃતતા બંને ન્યાયિક ચુકાદાની અનિવાર્ય કસોટીઓ છે.

તેથી એ સ્પષ્ટ છે કે આ શબ્દના ચુસ્ત અર્થમાં અદાલતની રચના કરવા માટેની આવશ્યક શરત એ છે કે ન્યાયિક ટ્રિબ્યુનલના કેટલાક બાહ્ય લક્ષણો ધરાવવા ઉપરાંત, અદાલત પાસે એવો નિર્ણય અથવા નિર્ણાયક ચુકાદો આપવાની સત્તા હોવી જોઈએ જે આખરીપણું અને અધિકૃતતા ધરાવતો હોય, જે ન્યાયિક ચુકાદાની અનિવાર્ય કસોટીઓ છે.

જોકે, સામાવાળા તરફથી શ્રી પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે "અદાલત" શબ્દ ન્યાયની અદાલત અથવા કાયદાની અદાલત પૂરતો મર્યાદિત ન હોવો જોઈએ પરંતુ તેનો વ્યાપક અર્થમાં અર્થઘટન થવું જોઈએ, જેમાં તેવા અન્ય ન્યાયાલયોનો પણ સમાવેશ થાય છે જે ન્યાયની અદાલત ન હોવા છતાં કાયદા અનુસાર અદાલતો છે, અને તેમણે ઇંગ્લેન્ડની કોર્ટ ઓફ અપીલના રોયલ એક્વેરિયમ એન્ડ સમર એન્ડ વિન્ટર ગાર્ડન સોસાયટી લિમિટેડ વિરુદ્ધ પાર્કિન્સન(૧) ના નિર્ણય પર અને તેમાં પૃષ્ઠ ૪૪૬ પર લોર્ડ જસ્ટિસ ફાયના અવલોકનો પર આધાર રાખ્યો હતો:—

> "હું 'અદાલત'ની કોઈ વ્યાખ્યા કરવાનો પ્રયાસ કરવા ઇચ્છતો નથી. એ સ્પષ્ટ છે કે, આપણા કાયદા અનુસાર, એક અદાલત વિવિધ કાર્યો કરી શકે છે. સંસદ એ એક અદાલત છે. તેની સમગ્ર ફરજો વિચાર–વિમર્શ અને કાયદાકીય છે: તેના માત્ર એક ભાગની ફરજો ન્યાયિક છે. તેમ છતાં તે

એક અદાલત છે. એવી ઘણી અન્ય અદાલતો છે જે ન્યાયની અદાલતો ન હોવા છતાં આપણા કાયદા અનુસાર અદાલતો છે. દાખલા તરીકે, કોરોનરની કોર્ટ જેવી તપાસ અદાલતો. તેથી મારા મતે, દાવો કરાયેલા મુક્તિનું અસ્તિત્વ વિચારણા હેઠળની બાબત ન્યાયની અદાલત છે કે કેમ તે પ્રશ્ન પર નિર્ભર નથી, પરંતુ તે કાયદાની દ્રષ્ટિએ અદાલત છે કે કેમ તેના પર નિર્ભર છે. જ્યાં પણ તમને કાયદાની દ્રષ્ટિએ અદાલત જણાય, તેની સાથે કાયદો અમુક વિશેષાધિકારો જોડે છે, જે પૈકી એક પ્રશ્નગત મુક્તિ છે".

તે કેસમાં સમાવિષ્ટ પ્રશ્ન એ હતો કે સંગીત અને નૃત્યના લાઈસન્સ માટેની અરજીઓનો નિકાલ કરતી વખતે કાઉન્ટી કાઉન્સિલના સભ્ય તરીકે પોતાની ફરજ બજાવતી વખતે પ્રતિવાદી દ્વારા કરવામાં આવેલી કોઈપણ બાબત માટે તેમની સામે કાર્યવાહીમાંથી સંપૂર્ણ મુક્તિ મેળવવા તેઓ હકદાર હતા કે કેમ. પ્રતિવાદી વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે તેમણે ફરિયાદવાળા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા ત્યારે તેઓ ન્યાયિક કાર્યનો ઉપયોગ કરી રહ્યા હતા અને તેથી તેમણે કહેલી કોઈપણ બાબત અંગે તેઓ સંપૂર્ણ મુક્તિ મેળવવા માટે હકદાર હતા. "જ્યાં પણ તમને કાયદાની દ્રષ્ટિએ અદાલત જણાય, તેની સાથે કાયદો અમુક વિશેષાધિકારો જોડે છે જે પૈકી એક પ્રશ્નગત મુક્તિ છે" તેવી દલીલ પ્રતિવાદી વતી કરવામાં આવી હતી અને પૃષ્ઠ ૪૪૭ પર લોર્ડ જસ્ટિસ ફ્રાયે તેની સાથે નીચે મુજબ કામ લીધું હતું:—

“એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ મુક્તિનું અસ્તિત્વ જાહેર નીતિના કારણો પર આધારિત છે, અને જાહેર નીતિના ભાગરૂપે, જ્યાં પણ કોઈ મંડળે પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવાનો હોય, અને તેમ કરવામાં તેણે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાનું હોય, ત્યાં એવું ઠેરવવું જોઈએ કે તે એક ન્યાયિક કાર્યવાહી છે જેની સાથે આ મુક્તિ જોડાયેલી હોવી જોઈએ. મને એવું જણાય છે કે તે દલીલમાં ‘ન્યાયિક’ શબ્દ જે અર્થમાં વપરાયો છે તે આ છે: તેનો ઉપયોગ એ અર્થમાં કરવામાં આવ્યો છે કે કાર્યવાહી એવી હોવી જોઈએ જે ન્યાયની અદાલતોની કાર્યવાહીની લાક્ષણિકતા ધરાવતી નિષ્પક્ષતા અને સમાનતા સાથે ચલાવવામાં આવે, અને જે ન્યાયાધીશના કાર્યો માટે ઉચિત હોય, તેનો અર્થ એવો નથી કે અનુમાનિત મંડળના સભ્યો અદાલતના સભ્યો છે. જો આ મુક્તિ એવા દરેક મંડળને લાગુ કરવામાં આવે કે જે ન્યાયિક રીતે એટલે કે નિષ્પક્ષ અને સમાન રીતે નિર્ણય કરવા બંધાયેલું હોય, તો આ સિદ્ધાંત કેટલે દૂર સુધી વિસ્તરશે તેનો વિચાર કરો. તે આકારણી સમિતિઓ, વાલીઓના બોર્ડ, પોતાના સભ્યોમાંથી કોઈ એકના આચરણની વિચારણા કરતી વખતે ઇન્સ ઓફ કોર્ટ, કોઈ તબીબના હોદ્દાને અસર કરતા પ્રશ્નોની વિચારણા કરતી વખતે જનરલ મેડિકલ કાઉન્સિલ અને તમામ લવાદોને લાગુ પડશે. શું જાહેર નીતિના આધારે મુક્તિના સિદ્ધાંતને આટલે સુધી લઈ જવો જરૂરી છે? હું કહું છું કે ના. હું કહું છું કે આવા કેસોમાં વિશેષાધિકારના સામાન્ય કાયદા દ્વારા પૂરતું રક્ષણ પૂરું પાડવામાં આવ્યું છે. આ દલીલની જે અપેક્ષા છે તેટલે દૂર

સુધી આ સિદ્ધાંતને લઈ જવામાં મને કોઈ જરૂરિયાત કે ઔચિત્ય જણાતું નથી".

માસ્ટર ઓફ ધ રોલ્સ લોર્ડ એશરે પૃષ્ઠ ૪૪૨ પર આ દલીલ સાથે કામ લેતી વખતે પોતાનો મત નીચે મુજબ વ્યક્ત કર્યો હતો:—

"એ સાચું છે કે, ન્યાયની અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહી દરમિયાન કરાયેલા નિવેદનોના સંબંધમાં, પછી તે ન્યાયાધીશ દ્વારા હોય, વકીલ દ્વારા હોય કે સાક્ષીઓ દ્વારા હોય, દાવો માંડવાની જવાબદારીમાંથી સંપૂર્ણ મુક્તિ મળે છે. તે નિયમનો આધાર જાહેર નીતિ છે. તે તમામ પ્રકારની ન્યાયની અદાલતોને લાગુ પડે છે; પરંતુ આ સિદ્ધાંતને વધુ આગળ લઈ જવામાં આવ્યો છે; અને એવું જણાય છે કે જ્યાં પણ કોઈ અધિકૃત તપાસ ચાલતી હોય, જે ન્યાયની અદાલત સમક્ષ ન હોવા છતાં સમાન લક્ષણો ધરાવતી ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ હોય, ત્યાં આ મુક્તિ લાગુ પડે છે. ડોકિન્સ વિરુદ્ધ લોર્ડ રોકબી(૧) ના કેસમાં આ સિદ્ધાંતને લશ્કરી તપાસ અદાલત સુધી વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો હતો. તે એ આધાર પર વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો હતો કે તે કેસ ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરતી ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષની અધિકૃત તપાસનો કેસ હતો, એટલે કે શક્ય તેટલી એવી સમાન રીતે જેવી રીતે ન્યાયની અદાલત પોતાની સમક્ષની તપાસના સંબંધમાં કાર્ય કરે છે. આ સિદ્ધાંતને ક્યારેય ન્યાયની અદાલતો અને આવી અદાલતો જે રીતે કાર્ય કરે છે તેવી સમાન રીતે કાર્ય કરતી ટ્રિબ્યુનલોથી આગળ વિસ્તૃત કરવામાં

આવ્યો નથી. તો શું એવું કહી શકાય કે સંગીત અને નૃત્યના લાઈસન્સ માટેની અરજીઓ પર વિચારણા કરવામાં વ્યસ્ત કાઉન્ટી કાઉન્સિલની બેઠક આવી ટ્રિબ્યુનલ છે? આવા કેસમાં ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરતા ન્યાયાધીશો તરીકે કોને ગણવા તે કહેવું મુશ્કેલ છે".

ડોકિન્સ વિરુદ્ધ લોર્ડ રોકબી(૧) નો કેસ એવો કેસ હતો જ્યાં લશ્કરી તપાસ અદાલત સમક્ષ પુરાવો આપનાર સાક્ષી દ્વારા મુક્તિનો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો. આ કેસ હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સ સમક્ષ ગયો અને લોર્ડ ચાન્સલરે ૭ એચ.એલ. ૭૭૪ ના પૃષ્ઠ ૭૫૪ પર પોતાના વક્તવ્યમાં અવલોકન કર્યું હતું કે: —

"હવે, માય લોર્ડ્સ, ન્યાયિક કાર્યવાહીમાં સાક્ષીઓના રક્ષણ અંગેના સુસ્થાપિત કાયદા તરીકે હું જેને માનું છું તેના સંબંધમાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશોના શબ્દોને સ્વીકારીને, હું ચોક્કસપણે એવો અભિપ્રાય ધરાવું છું કે તમામ સિદ્ધાંતોના આધારે, અને અનુકૂળતા તેમજ જાહેર નીતિની તમામ બાબતોના આધારે, ન્યાયિક કાર્યવાહીમાં સોગંદ પર તપાસવામાં આવેલા સાક્ષીને જે રક્ષણ આપવામાં આવે છે તે જ રક્ષણ સૈન્ય સાથે સંકળાયેલી લશ્કરી શિસ્તની બાબત પર ત્યાં જુબાની આપવાના હેતુથી આવી તપાસ અદાલત સમક્ષ બોલાવવામાં આવેલી લશ્કરી વ્યક્તિને પણ મળવું જોઈએ અને મળવું જ જોઈએ".

આ બંને કેસો, જે પૈકી એક કોર્ટ ઓફ અપીલ સમક્ષ અને બીજો હાઉસ

ઓફ લોર્ડ્સ સમક્ષ હતો, તેઓ ટ્રિબ્યુનલના સભ્યો અથવા ન્યાયિક કાર્યવાહીમાં સાક્ષીઓની મુક્તિના સિદ્ધાંતના વિસ્તરણ સાથે સંબંધિત હતા અને અદાલતોએ તાર્કિક રીતે મુક્તિના સિદ્ધાંતને ન્યાયની અદાલતોથી આગળ વધારીને ન્યાયિક તપાસને અનુરૂપ પદ્ધતિ અને પ્રક્રિયા અનુસાર કાર્ય કરતી ટ્રિબ્યુનલો અથવા વ્યક્તિઓના મંડળો સુધી વિસ્તૃત કર્યો હતો. જોકે, આવી ટ્રિબ્યુનલો અથવા મંડળોને મુક્તિનું વિસ્તરણ તેમને ન્યાયની અદાલતો કે કાયદાની અદાલતો બનાવી દેતું નથી.

હાલ્સબરીઝ લૉઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, હેઇલશામ આવૃત્તિ, ભાગ ૮, પૃષ્ઠ ૫૨૬ ના નીચેના પરિચ્છેદમાં આ સ્થિતિનો સારાંશ આ મુજબ આપવામાં આવ્યો છે:—

> "ઘણા મંડળો અદાલતો નથી, જોકે તેમણે પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવાનો હોય છે, અને તેમ કરવામાં તેમણે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાનું હોય છે, એ અર્થમાં કે કાર્યવાહી નિષ્પક્ષતા અને સમાનતા સાથે ચલાવવી જોઈએ, જેમ કે આકારણી સમિતિઓ, વાલી સમિતિઓ, વીમા ભંડોળ સામે કરાયેલા દાવાઓનો નિર્ણય કરવા માટે બેરોજગારી વીમા અધિનિયમો હેઠળ રચાયેલ રેફરીઓની અદાલત, પોતાના સભ્યોમાંથી કોઈ એકના આચરણની વિચારણા કરતી વખતે ઇન્સ ઓફ કોર્ટના બેન્ચર્સ, કોઈ તબીબના હોદ્દાને અસર કરતા પ્રશ્નોની વિચારણા કરતી વખતે જનરલ મેડિકલ કાઉન્સિલ".

તેથી આપણે અદાલત અવમાનના અધિનિયમમાં વપરાયેલા શબ્દના અર્થમાં ચુસ્ત અર્થમાં કહેવાતી અદાલત શું છે તે નક્કી કરવા માટે ઉપર નિર્ધારિત કસોટીઓ પર પાછા ફરવું જ પડશે. અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર અદાલત છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે ધ્યાને લેવાની થતી સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ (૧૮૫૦નો ૩૭) ની પ્રસ્તુત જોગવાઈઓની આ તબક્કે નોંધ લેવી ઉચિત રહેશે.

સરકારી નોકરોના વર્તનની તપાસનું નિયમન કરવા માટે આ અધિનિયમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનું આમુખ નીચે મુજબ છે:— "જેથી સરકારની મંજૂરી વિના પોતાના હોદ્દા પરથી દૂર કરી શકાય નહીં તેવા સરકારી નોકરોના વર્તનની તપાસનું નિયમન કરવા માટેના કાયદામાં સુધારો કરવો અને તેને સમગ્ર ભારતમાં એકસમાન બનાવવો યોગ્ય જણાય છે; તેથી નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવે છે:—"

જ્યારે પણ સરકારનો એવો અભિપ્રાય હોય કે આવી કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવેલી ગેરવર્તણૂકના કોઈપણ આક્ષેપની સત્યતા અંગે ઔપચારિક અને જાહેર તપાસ કરવા માટે પૂરતા કારણો છે, ત્યારે કલમ ૨ મુજબ આરોપનામાના મુદ્દાઓ ઘડવા અને ઔપચારિક તેમજ જાહેર તપાસનો આદેશ આપવો જરૂરી છે. કલમ ૩ હેઠળ તપાસ કાં તો એવી અદાલત, બોર્ડ કે અન્ય સત્તાધિકારીઓને સોંપી શકાય છે જેમને આરોપી વ્યક્તિ તાબાની હોય અથવા તે હેતુ માટે કમિશનર તરીકે સરકાર દ્વારા વિશેષ રીતે નિમાયેલી અન્ય કોઈપણ

વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓને સોંપી શકાય છે. કલમ ૪ થી ૭ માં ફરિયાદપક્ષના સંચાલન અંગેની જોગવાઈઓ છે અને કલમ ૮ કમિશનરોની સત્તાઓ નિર્ધારિત કરે છે. કમિશનરોને અદાલત ઠેરવવા માટે ખાસ કરીને આ કલમ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, અને તે નીચે મુજબ છે:—

> "કલમ ૮. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૮૯૮ દ્વારા દીવાની અને ફોજદારી અદાલતોને આપવામાં આવી છે તેવી જ પોતાની કાર્યવાહીની અવમાનના અને તેમાં અવરોધ માટે શિક્ષા કરવાની સત્તા કમિશનરો ધરાવશે, અને સાક્ષીઓને સમન્સ પાઠવવા માટે અને દસ્તાવેજો રજૂ કરાવવાની ફરજ પાડવા માટે તથા કમિશન હેઠળ પોતાની ફરજ બજાવવા માટે તે જ સત્તાઓ ધરાવશે, અને જિલ્લા તથા શહેર ન્યાયાધીશો જેવું જ રક્ષણ મેળવવા હકદાર રહેશે, સિવાય કે સાક્ષીઓની હાજરી કરાવવા માટેની તમામ પ્રોસેસ અથવા અન્ય ફરજિયાત પ્રોસેસ, જે સાક્ષી કે અન્ય વ્યક્તિ પર પ્રોસેસ બજાવવાની હોય તે જેમના અધિકારક્ષેત્રમાં રહેતી હોય તેવા જિલ્લા અથવા શહેર ન્યાયાધીશ મારફત બજાવવામાં આવશે અને તેનો અમલ કરવામાં આવશે, અને જો તે કલકત્તા, મદ્રાસ કે બોમ્બેની અંદર રહેતી હોય, તો ત્યાંની સુપ્રીમ કોર્ટ ઓફ જ્યુડિકેચર મારફત બજાવવામાં આવશે. જ્યારે કમિશન એવી અદાલત અથવા અન્ય વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓને આપવામાં આવ્યું હોય જે પોતાની સામાન્ય સત્તાના ઉપયોગમાં આવી પ્રોસેસ કાઢવાની સત્તા ધરાવતી હોય, ત્યારે તેઓ કમિશનના હેતુઓ માટે પણ આવી તમામ સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકશે".

કલમ ૯ કમિશનના હેતુ માટે ઉપરોક્ત મુજબ કાઢવામાં આવેલી પ્રોસેસના અનાદર માટે દંડની જોગવાઈ કરે છે અને કલમ ૧૦ થી ૨૦ તપાસના સંચાલનમાં અનુસરવાની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરે છે. એ નોંધી શકાય કે આ પ્રક્રિયા શક્ય તેટલી હદે કાયદાની ફોજદારી અદાલતમાં ફરિયાદપક્ષના સંચાલનને અનુરૂપ બનાવવામાં આવી છે અને આરોપી વ્યક્તિને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની અને પોતાની સામે મૂકવામાં આવેલા આરોપોમાંથી મુક્ત થવા માટે પુરાવા રજૂ કરવાની સંપૂર્ણ તક આપવામાં આવે છે. કલમ ૨૧ અને ૨૨ કમિશન હેઠળની પોતાની કાર્યવાહી અંગે કમિશનરો દ્વારા સરકારને કરવાના અહેવાલના સંબંધમાં તેમના કાર્યો અને આવા અહેવાલો પર આખરી આદેશો પસાર કરવાની સરકારની સત્તાઓ નક્કી કરે છે. આ કલમો અમારી સમક્ષના પ્રશ્ન પર મહત્વપૂર્ણ પ્રભાવ ધરાવે છે અને તેને સંપૂર્ણપણે રજૂ કરી શકાય:—

> “કલમ ૨૧.—તપાસ પૂર્ણ થયા પછી કમિશનરો તરત જ કમિશન હેઠળની પોતાની કાર્યવાહી અંગે સરકારને અહેવાલ સુપરત કરશે, અને તેના રેકોર્ડ સાથે ઘડવામાં આવેલા દરેક આરોપના મુદ્દા પર પોતાનો અભિપ્રાય મોકલશે, જેમાં સમગ્ર કેસ પર અથવા તેના દરેક ભાગ પર તેમને યોગ્ય જણાય તેવા અવલોકનો સામેલ હશે. કલમ ૨૨.—સરકાર, કમિશનરોના અહેવાલની વિચારણા કર્યા પછી, તેમને વધુ પુરાવા લેવા અથવા તેના કોઈપણ મુદ્દા પર વધુ ખુલાસો આપવા આદેશ કરી શકે છે, અને અન્ય કોઈ કમિશનર કે કમિશનરો દ્વારા વધુ તપાસ કરાવવાનો આદેશ પણ કરી શકે છે, અને તપાસ પૂર્ણ થતાં આરોપો અંગેના નિર્ણય

પર પહોંચવા માટે સરકાર સમગ્ર રેકોર્ડની વિચારણા કરશે અને તેના પર સરકારને ન્યાયી અને યોગ્ય જણાય તેવા આદેશો પસાર કરશે".

એસ. એ. વેંકટરમણ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય(૧) ના કેસમાં આ જોગવાઈઓ પર આ અદાલતે વિચારણા કરી હતી, જ્યાં અપીલકર્તા સામે અધિનિયમ હેઠળ કાર્યવાહી કરવામાં આવી હતી અને તેમની સામે તપાસ કરવા માટે કમિશનરની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. કમિશનરે પોતાનો અહેવાલ તૈયાર કર્યો અને અપીલકર્તા સામે અનેક આરોપો સાબિત થયેલા હોવાનું ઠેરવ્યું હતું. અહેવાલ મળતાં સરકારે કમિશનર દ્વારા તારવવામાં આવેલા વિવિધ આરોપો પરના તારણોનો સ્વીકાર કરીને કામચલાઉ ધોરણે એવો અભિપ્રાય બાંધ્યો હતો કે અરજદારને બરતરફ કરવા જોઈએ. અરજદારને તેમની સામે લેવા માટે પ્રસ્તાવિત પગલાં સામે કારણ દર્શાવવા માટે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧૧(૨) હેઠળ તક આપવામાં આવી હતી અને તેમની રજૂઆતની વિચારણા કર્યા પછી તથા યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, રાષ્ટ્રપતિએ છેવટે તેમના પર બરતરફીની સજા લાદવાનો નિર્ણય કર્યો અને તે મુજબ તેમને બરતરફ કરવામાં આવ્યા. તેમની બરતરફી પછી, પોલીસે તેમની સામે વિશેષ ન્યાયાધીશ, સેશન્સ કોર્ટ, દિલ્હી સમક્ષ ચાર્જશીટ રજૂ કરી, જેમાં તેમના પર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૬૧ અને ૧૬૫ તથા ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમની કલમ ૫(૨) હેઠળના ગુનાઓનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તેના આધારે વિદ્વાન ન્યાયાધીશ દ્વારા અરજદારને પોતાની અદાલત સમક્ષ હાજર રહેવાનો નિર્દેશ આપતું સમન્સ જારી કરવામાં આવ્યું. તે

પરથી અરજદારે રિટ અરજીમાં આ કાર્યવાહીની કાયદેસરતાને એ દલીલ સાથે પડકારી કે આ કાર્યવાહી અધિકારક્ષેત્ર વિનાની હતી કારણ કે જે ગુનાઓ માટે તેમના પર અગાઉ કેસ ચલાવવામાં આવ્યો હતો અને સજા કરવામાં આવી હતી તે જ ગુનાઓ માટે આ એક નવો કેસ ચલાવવા સમાન હતી.

આવા સંજોગોમાં સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૦(૨) હેઠળ અરજદારના મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થયો હતો કે કેમ તેની વિચારણા કરતી વખતે, આ અદાલતે અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને તે હેઠળ નિમાયેલા કમિશનરના દરજ્જાની ઝીણવટભરી તપાસ કરી હતી. ન્યાયમૂર્તિ મુખર્જીએ (તે સમયે તેઓ જે હોદ્દા પર હતા તે મુજબ) અદાલતનો ચુકાદો આપ્યો હતો અને પૃષ્ઠ ૧૧૫૯ પર અવલોકન કર્યું હતું કે:—

> “હાલમાં પ્રવર્તમાન કાયદા અનુસાર, ૧૮૫૦ના અધિનિયમ ૩૭ હેઠળ તપાસ કરવાનો એકમાત્ર હેતુ સરકારી નોકરની ગેરવર્તણૂક અંગે ચોક્કસ નિષ્કર્ષ પર આવવામાં સરકારને મદદ કરવાનો છે અને આ રીતે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧૧(૨) હેઠળ જરૂરી છે તે મુજબ તેને કારણ દર્શાવવાની વાજબી તક આપતાં પહેલાં, તેના પર કઈ સજા લાદવી જોઈએ તે કામચલાઉ ધોરણે નક્કી કરવા માટે સરકારને સક્ષમ બનાવવાનો છે. આ અધિનિયમ હેઠળની તપાસ બિલકુલ ફરજિયાત નથી અને જો સરકાર ઇચ્છે તો અન્ય કોઈપણ પદ્ધતિ અપનાવવા માટે તે સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર છે. આ માત્ર અનુકૂળતાની બાબત છે અને બીજું કશું

નથી. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં આપણે સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ, ૧૮૫૦ ની મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈઓ તપાસવી પડશે અને જોવું પડશે કે આ અધિનિયમ જે તપાસની કલ્પના કરે છે તેના સ્વરૂપ અને પરિણામ પરથી શું એવું કહેવું શક્ય છે કે અધિનિયમ હેઠળ શરૂ કરાયેલી કે પૂર્ણ કરાયેલી કાર્યવાહી ફોજદારી ગુના માટેના કેસ ચલાવવા અને સજા કરવા સમાન છે.";

"આ અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલા કમિશનર પાસે ભારતીય દંડ સંહિતા અથવા ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર કોઈપણ ગુનાની તપાસ કરવાની કોઈ ફરજ નથી અને તેમ કરવા માટે તેમની પાસે બિલકુલ અધિકારક્ષેત્ર નથી. તેમના દ્વારા તપાસનો વિષય સરકારી નોકર સામે મૂકવામાં આવેલા ગેરવર્તણૂકના આક્ષેપની સત્યતા કે અન્યથાની ખાતરી કરવાનો છે અને ગેરવર્તણૂકના દ્રષ્ટાંતો તરીકે જ આરોપનામાના વિવિધ મુદ્દાઓની તપાસ કરવામાં આવે છે, જેના આધારે જો સરકાર ઈચ્છે તો શિસ્તભંગના પગલાં લઈ શકે છે. માત્ર 'ફરિયાદપક્ષ' શબ્દનો ઉપયોગ થયો હોવાની હકીકત કમિશનર સમક્ષની કાર્યવાહીને ગુના માટેના કેસ ચલાવવાની કાર્યવાહી બનાવી દેતી નથી. કમિશનરે કાયદેસરના પુરાવા પર પોતાનો અભિપ્રાય બાંધવાનો હોવાથી, તેમને સાક્ષીઓને સમન્સ પાઠવવાની, તેમને સોગંદ લેવડાવવાની અને સંબંધિત દસ્તાવેજો રજૂ કરાવવાની ફરજ પાડવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. આ ન્યાયિક ટ્રિબ્યુનલના કેટલાક બાહ્ય લક્ષણો હોઈ શકે છે, પરંતુ તે કાર્યવાહીને માત્ર

તથ્ય શોધક તપાસથી વિશેષ કશું બનાવી શકતા નથી. આ બાબત અધિનિયમની કલમ ૨૧ અને ૨૨ ની જોગવાઈઓ દ્વારા નિર્ણાયક રીતે સાબિત થાય છે. તપાસ પૂર્ણ થતાં, કમિશનરે મૂકવામાં આવેલા દરેક આરોપો પરના પોતાના તારણ અંગે સરકારને અહેવાલ સુપરત કરવાનો હોય છે. આ માત્ર અભિપ્રાયની અભિવ્યક્તિ છે અને તેમાં આખરીપણું તેમજ અધિકૃતતા બંનેનો અભાવ છે જે ન્યાયિક ચુકાદાની અનિવાર્ય કસોટીઓ છે. આ અભિપ્રાય સરકાર માટે બંધનકર્તા પણ નથી. અધિનિયમની કલમ ૨૨ હેઠળ સરકાર અહેવાલ મળ્યા પછી કમિશનરને વધુ પુરાવા લેવા અથવા પોતાના અભિપ્રાયનો વધુ ખુલાસો આપવા જણાવી શકે છે. જ્યારે વિશેષ કમિશનરોની નિમણૂક કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેમનો અહેવાલ સંબંધિત અધિકારી જે અદાલત કે અન્ય સત્તાધિકારીને તાબા હેઠળ હોય તેને વધુ સલાહ માટે મોકલી શકાય છે અને વિવિધ સત્તાધિકારીઓ તથા વ્યક્તિઓનો અભિપ્રાય લીધા પછી, સરકારે આખરે નક્કી કરવાનું હોય છે કે તેણે કયાં પગલાં લેવા જોઈએ".

તે કેસમાં અદાલત નિઃશંકપણે એ નક્કી કરવા સાથે સંબંધ ધરાવતી હતી કે શું કમિશનર સમક્ષની તપાસ અરજદાર પર કેસ ચલાવવા સમાન હતી. જોકે, તેની વિચારણા કરતી વખતે કમિશનરના દરજ્જાની ચર્ચા કરવામાં આવી હતી અને અદાલત એ નિષ્કર્ષ પર આવી હતી કે તેઓ માત્ર એક તથ્ય શોધક સત્તાધિકારી હતા, કમિશનર દ્વારા સરકારને આપવામાં આવેલો અહેવાલ માત્ર તેમના અભિપ્રાયની અભિવ્યક્તિ હતો અને તેમાં આખરીપણું તેમજ અધિકૃતતા બંનેનો

અભાવ હતો જે ન્યાયિક ચુકાદાની અનિવાર્ય કસોટીઓ છે. આ નિષ્કર્ષ એ સ્થાપિત કરવા માટે પૂરતો છે કે અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત ન હતા અને તેમનો અહેવાલ કે તારણો નિર્ણાયક ચુકાદો કે ન્યાયિક નિર્ણય ન હતા કારણ કે તેઓ બંધનકર્તા અને અધિકૃત ન હતા તેમજ આખરીપણાનો અભાવ ધરાવતા હતા. અમારો પણ આ જ અભિપ્રાય છે.

તે કેસમાં અદાલત દ્વારા ધ્યાને લેવાયેલી ઉપરોક્ત બાબતો ઉપરાંત, આપણી પાસે ખુદ અધિનિયમની કલમ ૮ ની જોગવાઈઓ પણ છે જે દર્શાવે છે કે કમિશનરોને પોતાની કાર્યવાહીની અવમાનના અને તેમાં અવરોધ માટે શિક્ષા કરવા, સાક્ષીઓને સમન્સ પાઠવવા, દસ્તાવેજો રજૂ કરાવવાની ફરજ પાડવા અને પોતાની પ્રોસેસ બજાવવા અંગે દીવાની અને લશ્કરી અદાલતોની કેટલીક સત્તાઓ તેમજ જિલ્લા અને શહેર ન્યાયાધીશો જેવું જ રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. આ જોગવાઈ ઘડવી પડી તે હકીકત જ દર્શાવે છે કે કમિશનરોનો દરજ્જો ન્યાયાધીશો જેવો સમાન બનાવવામાં આવ્યો ન હતો અને તેઓ ન્યાયની અદાલતો કે કાયદાની અદાલતોની રચના કરતા ન હતા પરંતુ માત્ર તથ્ય શોધક ટ્રિબ્યુનલો હતા જે તેમને રચનાર અધિનિયમની ચોક્કસ શરતો હેઠળ જ પોતે વાપરી શકાય તેવી કોઈપણ સત્તાઓ મેળવતા હતા. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૮૯૮ દ્વારા દીવાની અને ફોજદારી અદાલતોને આપવામાં આવેલી છે તેવી પોતાની કાર્યવાહીની અવમાનના અને અવરોધ માટે શિક્ષા કરવાની સત્તા પણ તેના સ્વરૂપમાં સમાન હતી અને આ સત્તાનું સ્વરૂપ તથા વ્યાપ જ દર્શાવે છે કે તેઓ આ શબ્દના સામાન્ય અર્થમાં અદાલતો ન હતા. જો વાસ્તવમાં તેમની

રચના ન્યાયની અદાલતો કે કાયદાની અદાલતો તરીકે કરવામાં આવી હોત તો આવી કોઈ જોગવાઈ ઘડવાની જરૂર પડી ન હોત અને એ કહેવું કોઈ દલીલ નથી કે આ જોગવાઈઓ માત્ર અતિશય સાવચેતી ખાતર અથવા સ્થિતિની સ્પષ્ટતા માટે ચુસ્તપણે જરૂરી ન હોવા છતાં ઘડવામાં આવી હતી. અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે ઉપરોક્ત સંજોગોને ધ્યાનમાં લેતાં અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત અવમાનના અધિનિયમમાં વપરાયેલા શબ્દના અર્થ હેઠળ અદાલતની રચના કરતા નથી.

જોકે, શ્રી પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ દ્વારા પંજાબ વડી અદાલતની ડિવિઝન બેન્ચના કપૂર સિંહ વિરુદ્ધ જગત નારાયણ(૧) ના નિર્ણય તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું. તે કેસ સીધો મુદ્દા પરનો અને અમારી સમક્ષના કેસ સાથે સંપૂર્ણપણે બંધબેસતો કેસ હતો. સરદાર કપૂર સિંહ, આઈ.સી.એસ. સામેની તપાસની બાબતમાં પંજાબ વડી અદાલતના વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની અધિનિયમ હેઠળ કમિશનર તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી હતી, અને જલંધરથી પ્રકાશિત થતા ઉર્દૂ દૈનિક વર્તમાનપત્ર 'ધ હિન્દુ સમાચાર' ના તંત્રી, મુદ્રક અને પ્રકાશક લાલા જગત નારાયણને તારીખ ૧૨ માર્ચ ૧૯૫૧ ના અખબારના અંકમાં તેમના નામે પ્રકાશિત થયેલા એક અગ્રલેખના સંબંધમાં અદાલત અવમાનના અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ શા માટે શિક્ષા ન કરવી તે અંગે કારણ દર્શાવવા જણાવાયું હતું. તેમના વતી એવો પ્રાથમિક વાંધો લેવામાં આવ્યો હતો કે અવમાનના બદલ તેમની સામે કાર્યવાહી કરવાનો અદાલત પાસે કોઈ અધિકારક્ષેત્ર નથી અને એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અધિનિયમ હેઠળ

તપાસ કરવા માટે નિમાયેલા કમિશનરની અદાલત એ અદાલત નથી અને કોઈપણ સંજોગોમાં વડી અદાલતને તાબાની અદાલત નથી. અદાલતનો ચુકાદો આપનાર ન્યાયમૂર્તિ ફાલશોએ આ દલીલના સંબંધમાં પૃષ્ઠ ૫૦ પર અવલોકન કર્યું હતું કે: "ખુદ સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ સ્પષ્ટપણે એવો નિર્દેશ કરતો જણાય છે કે અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલા કમિશનર અથવા કમિશનરો અદાલતની રચના કરે છે કારણ કે તેમને સાક્ષીઓને સમન્સ પાઠવવા અને અન્ય બાબતો અંગે અદાલતની તમામ સત્તાઓ આપવામાં આવી છે, અને સામાવાળાના વિદ્વાન વકીલ કમિશનર અદાલતની રચના કરતા નથી તેવી પોતાની દલીલનો આધાર બનાવી શક્યા હોય તેવો એકમાત્ર આધાર એ હતો કે તેઓ કોઈ આખરી નિર્ણય આપી શકતા નથી, પરંતુ તેમણે માત્ર સામાવાળા સામેના આરોપ કે આરોપો પર પોતાના તારણો દર્શાવતો અહેવાલ તૈયાર કરવાનો હોય છે, જે સરકારને મોકલવાનો હોય છે. જોકે, મારા મતે, કમિશનર અથવા કમિશનરોને અદાલત સિવાયનું બીજું કશું બનાવવા માટે માત્ર આ હકીકત પૂરતી નથી અને એ નોંધવું જોઈએ કે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૩ માં અદાલતની વ્યાખ્યા ખરેખર ખૂબ જ વ્યાપક છે કારણ કે તે આ મુજબ વંચાય છે: 'અદાલત' માં તમામ ન્યાયાધીશો અને મેજિસ્ટ્રેટો તથા લવાદો સિવાય પુરાવો લેવા માટે કાયદેસર રીતે અધિકૃત તમામ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે". વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ ત્યાં ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૩ માં આપેલી અદાલતની વ્યાખ્યા પર આધાર રાખ્યો હતો જે, અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, માત્ર તે અધિનિયમના હેતુઓ માટે જ ઘડવામાં આવી છે અને જ્યાં આવો

વિસ્તાર અયોગ્ય હોય ત્યાં તેનો વિસ્તાર કરવાનો નથી. આ વ્યાખ્યા અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલા કમિશનરો અદાલતની રચના કરે છે કે કેમ તે પ્રશ્ન નક્કી કરવામાં સહાય કરતી નથી અને વિદ્વાન ન્યાયાધીશોનું ધ્યાન એ સ્થિતિ તરફ દોરવામાં આવ્યું ન હતું કે આખરીપણું અને અધિકૃતતા એ ન્યાયિક ચુકાદાની આવશ્યક કસોટીઓ છે. અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે તે કેસમાં પંજાબ વડી અદાલતના વિદ્વાન ન્યાયાધીશો દ્વારા લેવાયેલો નિર્ણય ખોટો હતો અને તે સામાવાળાને સહાય કરી શકે નહીં.

અમારું ધ્યાન નાગપુર વડી અદાલતના એમ. વી. રાજવાડે વિરુદ્ધ ડૉ. એસ. એમ. હસન(૧) ના અન્ય એક નિર્ણય તરફ પણ દોરવામાં આવ્યું હતું. તે કેસમાં અદાલત સમક્ષ વિચારણા માટે આવેલો પ્રશ્ન એ હતો કે શું તપાસ પંચ અધિનિયમ, ૧૯૫૨ હેઠળ નિમાયેલું પંચ એ અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૫૨ ની કલમ ૩ ના અર્થ હેઠળ અદાલત છે, અને તે અધિનિયમની જોગવાઈઓની વિચારણા કરતી વખતે, નાગપુર વડી અદાલતના વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ પ્રાસંગિક રીતે સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ, ૧૮૫૦ ની જોગવાઈઓની પણ વિચારણા કરી હતી. તેમણે યોગ્ય રીતે જ અવલોકન કર્યું હતું કે "અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૫૨ માં 'અદાલત' શબ્દ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો નથી. જોકે, આ અધિનિયમ 'ન્યાયની અદાલત' ની કલ્પના કરે છે જે ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ ની કલમ ૨૦ માં વ્યાખ્યાયિત કર્યા મુજબ 'એવા ન્યાયાધીશને દર્શાવે છે જે કાયદા દ્વારા ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવા સત્તાપ્રાપ્ત હોય'. અદાલત પાસેથી ઓછામાં ઓછી અપેક્ષા એ છે

કે તે 'નિર્ણાયક ચુકાદો' આપવાની ક્ષમતા ધરાવતી હોવી જોઈએ, અને જ્યાં સુધી કોઈ ચોક્કસ કેસમાં ટ્રિબ્યુનલમાં આ સત્તા નિહિત ન હોય ત્યાં સુધી, તેના દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયા કાનૂની સ્વરૂપની છે અને તે સોગંદ લેવડાવવાની સત્તા ધરાવે છે માત્ર તે હકીકત તેને અદાલતનો દરજ્જો પ્રદાન કરશે નહીં", અને તેઓ એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે તપાસ પંચ અધિનિયમ, ૧૯૫૨ હેઠળ નિમાયેલું પંચ એ અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૫૨ ના અર્થ હેઠળ અદાલત નથી. વિદ્વાન ન્યાયાધીશો માત્ર તપાસ પંચ અધિનિયમ, ૧૯૫૨ ની જોગવાઈઓ પર વિચાર કરી રહ્યા હતા અને તેમને સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ, ૧૮૫૦ ની જોગવાઈઓના અર્થઘટન સાથે કોઈ નિસ્બત ન હતી અને તેઓ જે અધિનિયમની ત્યાં વિચારણા કરી રહ્યા હતા તેની જોગવાઈઓ સાથે તુલના કરીને તેમણે પાછળના અધિનિયમની જોગવાઈઓ અંગે જે પણ અવલોકનો કર્યા તેની એવી અસર ન થઈ શકે કે પાછળના અધિનિયમની જોગવાઈઓનું એવું અર્થઘટન કરવામાં આવે જે અમારી સમક્ષના સામાવાળા માટે કોઈપણ રીતે ઉપયોગી બને. વિદ્વાન ન્યાયાધીશો દ્વારા અપનાવવામાં આવેલો કાનૂની સિદ્ધાંત તદ્દન સાચો હતો પરંતુ એવું જણાય છે કે તેઓ પોતાના નિર્ણય પર પહોંચવાના હેતુ માટે ચુસ્તપણે જરૂરી ન હોવા છતાં તપાસ પંચ અધિનિયમ, ૧૯૫૨ હેઠળ નિમાયેલા પંચના સ્વરૂપ અને દરજ્જા પર ભાર મૂકવા માટે સરકારી નોકરો (તપાસ) અધિનિયમ, ૧૮૫૦ ની જોગવાઈઓની વિચારણામાં ઉતરી પડ્યા હતા, જોકે એ ઉલ્લેખ કરવો જ જોઈએ કે પંચના સ્વરૂપ અને કાર્યની ચર્ચા કરતી વખતે તેમણે નીચે મુજબ યોગ્ય રીતે પોતાનો મત વ્યક્ત કર્યો હતો:—

"તપાસ પંચ અધિનિયમ, ૧૯૫૨ દ્વારા સંચાલિત પંચની નિમણૂક રાજ્ય સરકાર દ્વારા 'પોતાના ખુદના મનની જાણકારી માટે' કરવામાં આવે છે, જેથી તે પોતાના અધિકારીઓ સામે ખાતાકીય તપાસનો આદેશ આપવામાં પોતાની કારોબારી સત્તાના ઉપયોગમાં 'ન્યાય અને સામ્યના આદેશો અનુસાર સિવાય અન્યથા' કાર્ય ન કરે. તેથી, તે ન્યાયિક સ્વરૂપનો કોઈપણ દસ્તાવેજ ઉત્પન્ન કર્યા વિના માત્ર સરકારના મનને માહિતી આપવા માટેનું એક તથ્ય શોધક મંડળ છે".

અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે શ્રી પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ દ્વારા જેમના પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે તે પૈકીનો કોઈપણ કેસ સામાવાળાને કંઈપણ સહાય કરતો નથી અથવા અમે ઉપર નિર્ધારિત કરેલી ખરી કાનૂની સ્થિતિમાંથી કંઈપણ ઓછું કરતો નથી. અધિનિયમની તમામ પ્રસ્તુત જોગવાઈઓની વિચારણા પરથી અમે માત્ર એ જ નિષ્કર્ષ પર આવી શકીએ છીએ કે અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત અવમાનના અધિનિયમ, ૧૯૫૨ ના અર્થ હેઠળ અદાલત નથી.

ઉપર પહોંચેલા નિષ્કર્ષને ધ્યાનમાં રાખીને, અધિનિયમ હેઠળ નિમાયેલ કમિશનર એ અદાલત અવમાનના અધિનિયમના અર્થ હેઠળ વડી અદાલતને તાબાની અદાલત છે કે નહીં તે પ્રશ્નમાં જવું અમને જરૂરી જણાતું નથી. તેમજ જે પત્ર સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે અદાલત અવમાનના સમાન હતો કે કેમ તે અંગે કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવો પણ અમને જરૂરી જણાતો નથી. જોકે, અમે

આકસ્મિક રીતે નોંધી શકીએ છીએ કે જે સંજોગો હેઠળ અપીલકર્તા દ્વારા કમિશનરને પત્ર લખવામાં આવ્યો હતો, તેની શરતો અને તારીખ ૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૩ ના રોજ અપીલકર્તા સામે અવમાનનાની કાર્યવાહી કરવા સામાવાળા દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજી પર કમિશનર દ્વારા જે આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો તે અપીલકર્તા વતી રજૂ કરાયેલી એ દલીલને સમર્થન આપે છે કે જે પત્ર સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેનાથી અદાલત અવમાનના થતી ન હતી.

તેથી પરિણામ એ આવે છે કે આ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે, નીચેની અદાલત દ્વારા અપીલકર્તા સામે પસાર કરવામાં આવેલો આદેશ રદ કરવામાં આવે છે અને સામાવાળા દ્વારા પટના સ્થિત વડી અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવેલી મૂળ ફોજદારી પરચૂરણ અરજી નંબર ૧૦/૧૯૫૩ રદબાતલ ઠરે છે. જો દંડ ભરવામાં આવ્યો હોય તો તે પરત કરવામાં આવશે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========